

3 MØNSTRE

Byerne udvikler sig nu igen og får mere og mere karakter af regionale bylandskaber, hvor byen og de omliggende landdistrikter og landsbyer smelter sammen i én beslutningssfære. "Den grænseløse By" indgår i en global konkurrence om erhverv og bosætning. Konkurrencen er baseret på videnserhverv og netværksstyring som et vilkår, både byer og landdistrikter må indrette sig under.

Gertrud Jørgensen, forskningschef

Hvis vi kunne starte forfra, ville vi så have bygget landsbyerne? Nej - det ville vi ikke! Vi ville have haft det åbne landskab, og i takt med velstanden ville vi bosætte os ved de attraktive steder. Vi ser jo også, at det ikke går landsbyerne så godt. Hovedparten af dem kan ikke klare sig selv. Landsbyen og dens liv er for romantiseret. Vi bliver nødt til at erkende, at landsbyerne bliver til forstæder, og forstadslivet vil blive den dominerende livsform med samtalekøkken og så videre.

Anker Lomann Hansen, lektor

Hunstrup. En landsby med aktivt landbrug – men med lukkede butikker.

Det er vigtigt, at vi står på virkelighedens grund, når vi taler om landdistrikter og landsbyer i fremtiden. Vi taler om to forskellige typer af landsbyer og landdistrikter. Landsbyproblemerne i udkanten af fx Aalborg er fuldstændig anderledes end problemerne i de rigtige yderområder.

Anette Thierry, byplanarkitekt

Man savner de store forklaringer om den almindelige samfundsudvikling i forholdet mellem land og by. Man kan ikke løsrive land og by, de hænger nøje sammen. Det bliver den store udfordring for de nye kommuner at tage stilling til, hvilke succeskriterier, der skal være gældende for vores landdistrikter og landsbyer.

Karsten Bay Christensen, regionplanlægger

Der skal skabes rum til udviklingen. Bygningsmæssig skal der fjernes lige så meget de næste femten år, som vi nu bygger om året. Den mængde af bygninger, der skal rives ned svarer til ca. halvdelen af det, der står ubrugt i dag. De nye bygninger, der skal opføres, skal ikke bare opføres tilfældigt som knopskydninger, som der var en tendens til tidligere. Der vil blive øget opmærksomhed på arkitektur og landskabsmæssig indpasning.

Kræn Ole Birkkjær, landskonsulent

Globalisering og regionalisering

Globaliseringen har indtil videre sat byen, og især storbyen, i fokus, og efterladt landdistrikterne i et udviklingsmæssigt vakuum. Det er en planpolitisk udfordring både at finde en ny arbejdsdeling mellem by og land og at definere en ny balance mellem de forskellige regioner i Danmark – med udgangspunkt i områdernes forskellige potentialer.

Globaliseringen og landdistrikterne

ØK's stifter H.N. Andersens gamle bonmot "jorden er ikke større end den kan omfattes af tanken" stammer fra en tid, hvor den industrielle markedsøkonomi havde sit første store gennembrud i slutningen af 1800-årene. Hvor det tidligere alene var fremsynede købmænds privilegium at besidde et sådant udsyn, er det i dag, med en verdensomspændende turisme og en tilsvarende verdensomspændende udveksling af varer og tjenesteydelser, ikke længere kun befolkningens elite beskåren, at forbinde sig selv med steder og byer, der ligger på den anden side af kloden.

Når det i Danmark er helt almindeligt at rejse til Bali eller Thailand for at holde badeferie, at tage til Boston eller Beijing for at tage en masteruddannelse eller rejse til New York eller Buenos Aires for at shoppe, så må man erkende, at jorden er ikke større, end den er almen tilgængelig. Den voldsomme vækst i den verdensomspændende trafik er betinget af transportmidlernes effektivitet og lave priser. Varer som tidligere blev betragtet som afgørende for vores økonomi, kan i dag med fordel købes i andre lande eller importeres fra andre kontinenter. Vi er vidne til

en omfattende grad af global arbejdsdeling, der udfordrer de traditionelle handelsbarrierer til fordel for øget harmonisering af afsætnings- og produktionsvilkår.

Men også Internettets udbredelse medvirker til hurtig udveksling af informationer og relationer. Kommunikationen over nettet foregår med en sådan hastighed, at man får en oplevelse af samtidighed, uanset hvor på jorden man befinder sig. I en globaliseret verden er der tilsyneladende en tendens til konvergens i både samfundsopfattelse og ideologi. Det internationale handelssamkvem og markedet udjævner priser og kulturforskelle overalt i verden.

Den globale orienterings almene gennembrud vender op og ned på mange traditionelle måder at indrette samfundet på. Den gamle nationalstats grænser mod omverdenen er via Danmarks medlemskab af EU mere åbne end tidligere. Mange opfatter sig i dag både som danskere og europæere. Strukturreformen skal bl.a. ses som en konsekvens af, at Danmark skrumper og Europa vokser. Reformen indebærer således, at en større administrativ centralisering går hånd i hånd med et større lokalt råderum i de nye og stærkere kommunale enheder.

Parallelt med den geopolitiske udvikling foregår der en massiv omdannelse af vores produktionsmåde fra manuel til videnstung produktion, hvorunder byerne som miljøer for vidensudveksling vokser på bekostning af de mere afsides beliggende landområder. De unge søger i stort tal mod de større byer, hvor beskæftigelse

| Nors. Anlæggelsen af bedre vejforbindelse til egnscenteret Hanstholm sætter sine spor i landskabet.

sesmulighederne og de spændende jobs er. Men de større byer lokker også med et rigt og varieret udbud af uddannelsesmuligheder, kultur og sport, forretninger, restauranter og service af enhver art. Hvor det tidligere var landet, der betingede byernes tilstedeværelse, er det i dag byerne, der er trækraften i vores økonomi.

Sådan nogenlunde ser det gængse Danmarksbillede ud lige nu. Men det er ikke hele sandheden. Der er nuancer og forskelle, som ikke kommer frem i ovenstående tegning af forholdet mellem land og by. I de større bysamfund stiger huspriserne så meget, at de bynære områder ikke længere er for almindelige mellemindkomster, eller belaster budgettet så meget, at der ikke er penge tilovers til andre aktiviteter. Trafikken er ofte så tidsmæssigt krævende, farlig, støjende og forurenende, at byboerens tålmodighed udfordres dagligt. Plads til at slå ud med armene, et overskueligt og trygt miljø med plads til børnenes udfoldelse, fred og ro samt tid til fordybelse og eftertanke er for mange byboere et stort uopfyldt ønske.

På netop disse punkter har landområderne deres stærkeste kvaliteter. Her er frisk luft og udstrakte landskaber, der ofte er forbundet med store herlighedsværdier af både æstetisk og naturmæssig art. Her kan man erhverve en 'halv bondegård' for en slik. Og her er mange muligheder for at sætte sit personlige præg på omgivelserne. I parentes bemærket skal man dog ikke overse, at også visse landdistrikter har fået deres andel af byernes traditionelle problemer med asocial adfærd og kriminalitet.

Regionaliseringen – det skæve Danmark

I Landsplanredegørelse 2006, "Det nye Danmarks kort", erkendes ovenstående udvikling ganske klart. Her kan man således læse følgende: "I vidensamfundet spiller byerne en hovedrolle. Hvis Danmark skal styrke sin globale position, må vi skabe byer, der kan klare sig i europæisk sammenhæng. Byerne skal trække væksten, men samtidig sørge for, at denne vækst kommer hele landet til gode."

De beskrevne udviklingstendenser stiller den fysiske planlægning overfor forskellige krav og behov, afhængigt af hvor i landet, man befinder sig. På Sjælland og i Østjylland stiller øget trængsel krav om, at den fysiske planlægning i højere grad end nu ses i sammenhæng med den trafikale infrastruktur. I yderområderne er det afvej-

| *Gettrup. De mindste bysamfund skal finde deres eget tempo for udvikling.*

ningen af natur- og vækstinteresserne, der er i fokus. Samtidig fortæller den forrige landsplanredegørelse fra 2003, "Et Danmark i balance" og statuskapitlet i denne rapport, at landet udvikles skævt vedrørende en lang række væsentlige forhold omkring erhverv, uddannelse med mere. Selv om Danmark er et lille land med korte afstande mellem byerne og små udkantsproblemer i forhold til fx de øvrige nordiske lande, så har resultatet af de seneste 15 års udvikling været, at landet fortsat vokser sig skævt. Intet tyder på, at den udviklingstendens vil ændre sig inden for de nærmeste år.

Ifølge Landsplanredegørelsen fra 2003 kan Danmark opdeles i 3 karakteristiske og forskellige områdetyper:

- Storbyer med over 100.000 indbyggere og deres pendlingsoplande, hvor der tilsammen bor 55 % af befolkningen. Her findes der ikke nævneværdige problemer med vækst og udvikling.
- De mellemstore byer med mellem 20.000 og 100.000 indbyggere og deres oplande, hvor der tilsammen bor 35 % af befolkningen, og hvor udviklingen også går ganske udmærket
- De små og mindre byer under 20.000 indbyggere og deres oplande, hvor 10 % af befolkningen bor. Her er problemerne iøjnefaldende.

Analysen tegner således et nogenlunde ensartet billede med vækst i de større bysamfund og tilbagegang i småbyer og i yderområder. Konturerne af et fremtidigt A og B Danmark anes. Den væsentligste faktor bag udviklingen skyldes, at

det udviklingsorienterede erhvervsliv lokaliserer sig i nærheden af de videnstunge bymiljøer. Det daglige, ubønhørlige krav om, at danske virksomheder skal have en global konkurrencekraft, medfører en stigende efterspørgsel på forskning, innovation og produktudvikling. På denne baggrund rejser mange unge bort fra yderområderne for at uddanne sig på læreanstalterne i vækstregionerne, og de kommer meget sjældent tilbage. Arbejdsmarkedet i periferien svarer ikke til veluddannede unges ønsker og karriereplaner.

I et historisk perspektiv kan bosætningen i by og på land fremstilles således, at indtil omkring 1880 boede 80 % af danskerne på landet og 20 % i byerne. I dag er det lige omvendt. Omvæltningen i bosætningsmønsteret skyldtes samfundets transformation fra landbrugs- til industrisamfund. Sådanne overordnede udviklingstrends vil altid sætte sig igennem, og den planpolitiske opgave må være at modulere og implementere disse overordnede vilkår mest hensigtsmæssigt.

Analogt hertil sætter udviklingen fra simpel industri til videnstung produktion fokus på vore dages planpolitiske udfordring, at finde en model, der kan sikre en god balance mellem de forskellige regionale områder i Danmark, og mellem byerne og landområderne i de enkelte regioner med udgangspunkt i stedernes forskellige styrkepositioner.

De forandrede landdistrikter

Bag de regionale udviklingstræk og de kommunale og regionale statistikker gemmer der sig en udviklingsberetning om tilbagegang og funktionstømning for mange landsbyer og landdistrikter i Danmark.

En lang epoke er slut

Først og fremmest må vi se i øjnene, at en lang epoke på flere tusinde år er uigenkaldelig forbi. Der er ikke længere en ubrydelige sammenhæng mellem landbruget og landsbyen, som der har været siden jernalderen og frem til midten af 1970'erne. Dagens højproduktive landbrug har ikke længere brug for landsbyerne. Og landsbyerne har omvendt heller ikke længere brug for landbruget, fordi landsbyerne primært har udviklet sig til boligbyer uden særlig relation til den agrare produktion.

Udviklingen på landet

De seneste 20 år har landbruget gennemlevet en strukturtilpasning af voldsomt omfang, som både har påvirket ejerforholdene og produktionsforholdene. Antallet af heltidslandmænd og produktionslandbrug i en normal landsby, kan i dag tælles på én hånd. Til gengæld er der kommet en række meget store brug udenfor landsbyerne, hvor det igen er blevet nødvendigt at ansætte lønnet medhjælp.

De danske landdistrikter domineres arealmæssigt af landbruget og skovbruget. Det opdyrkede land udgør 62 procent af det samlede areal, mens braklagte arealer udgør ca. 4 procent og skovarealer omkring 12 procent. Omkring 15 % af den danske befolkning lever i landdistrikter-

ne. Ifølge Dansk Landbrugsrådgivnings Landscenters oplysninger faldt antallet af landbrugsbedrifter fra 1950 til 1998 fra 208.000 til ca. 60.000. Det svarer til en nedgang på godt 70%. I løbet af de seneste 7-8 år er antallet af landbrugsbedrifter faldet yderligere, så der i dag er knap 50.000 aktive landbrug tilbage i Danmark, fordelt på 20.000 virksomhedslandbrug og 30.000 deltidslandbrug. I 2015 forventes der at være ca. 8.000 virksomhedslandbrug og ca. 25.000 deltids- og hobbylandbrug tilbage. Generelt er bedrifterne blevet større, og samtidig er den animalske produktion blevet koncentreret på stadig større og færre enheder – og i stigende omfang med alene én type husdyr.

Jord- og skovbruget har fortsat stor betydning for livet i landdistrikterne. Men befolkningen i landdistrikterne finder i højere grad end tidligere arbejde i andre brancher og sektorer. Udviklingen har medført en række problemer for lokalsamfundene, hvor mange mennesker har fået stor afstand mellem hjem og arbejdsplads. Omvendt har landdistrikterne fået tilført nye kompetencer, således at de i dag er i færd med at udvikle sig fra monofunktionelle til multifunktionelle områder.

Forsvundne erhverv og funktioner

Udviklingen i industri- og servicesektoren har indenfor de sidste 15-20 år ikke været gunstig for landsbyerne. Sammenfattende kan man sige, at landdistrikterne og landsbyerne i stor udstrækning er blevet tømt for arbejdspladser, hvilket tydeligt afspejler sig i deres fysiske fremtræden. De landbrugsrelaterede virksomheder,

| Hørsted. Højt industrialiseret svineproduktion med ganske få ansatte, som pendler til arbejdspladsen.

som fx korn- og foderstoffirmaer eller landsbysmeden, der reparerede og solgte landbrugsmaskiner, er lukket i stort tal, og kun de tiloversblevne bygninger står tilbage. Andre hæderkronede håndværksvirksomheder, der tidligere havde værksted i landsbyen, er lukket eller omstruktureret til montagefirmaer, der har en række servicebiler, som kører rundt til kunderne, mens værkstedbygningerne står ubenyttede hen.

Bygge- og anlægssektoren er dog fortsat af stor vigtighed for beskæftigelsen i landsbyer og landdistrikter. Men der er ingen sammenhæng mellem firmaadressen, de ansattes bopæl og kundekredsen. Arbejdsopgaverne opsøges i princippet over hele landet og i dårlige tider til lige i det nære udland. Heller ikke den lokale bygherre anser længere de lokale håndværkere som de eneste, der kan give tilbud på en byggeopgave. Pris og kvalitet og ikke lokalt tilhørsforhold vægter højest, når ordren afgives.

Udviklingen i serviceerhvervene i landdistrikter og landsbyer er en beretning om, hvordan den stadige strukturudvikling og centralisering har medført, at der næsten ingen aktive udvalgsvarerbutikker er tilbage. På samme måde er det gået med antallet af aktive dagligvarebutikker, som falder drastisk i disse år. Også udviklingen i den kommunale sektor har været præget af lukninger og nedlæggelser af arbejdspladser. Siden 1965 er det gået ganske hårdt ud over især de små landsbyskoler. Skolerne blev nedlagte af både pædagogiske og økonomiske hensyn. Børnene og arbejdspladserne blev flyttet til de nybyggede centralskoler i de lidt større byer. En

modgående bevægelse har der dog været i forbindelse med opkomsten af en række private friskoler.

Fra dette realistiske, men noget forstemmende nutidsbillede er det opgaven, at undersøge mulighederne for at skabe nogle moderne, vellønnede, spændende og udfordrende arbejdspladser. Det er afgørende, at der bliver tale om "kvalitetsarbejdspladser", for at landdistrikterne ikke skal udvikle sig til reservater for lavtlønnede og dårligt uddannede eller mennesker med en arbejdskraft uden formel kompetence.

En del af fremtidens erhvervsudvikling i landdistrikter og landsbyer må tage udgangspunkt i de erhverv, der har deres naturlige baggrund i kulturlandskabets ressourcer, det vil sige landbruget, skovbruget og fiskeriet. Der skal på samme tid være plads til både den store, industrielle produktion og til de mindre nicheorienterede produktioner, som satser på turisme og andre oplevelsesøkonomiske produkter. For at det kan lykkes vil der være brug for en offentlig planlægning, som blander kortene i det multifunktionelle landskab på nye måder, som på samme tid er restriktive og smidige, således at gode initiativer ikke forhindres og at kvalitetene i kulturlandskabet ikke fortabes.

Men selv hvis en sådan planlægning lykkes, vil det realistisk set stadig være sådan, at moderne og velfungerende landdistrikter og landsbyer vil være afhængig af, at langt størsteparten af de erhvervsaktive finder deres beskæftigelse i byerhvervene i de nærliggende større byer.

| Østerild. Dagligvareforretningen er en vigtig del af byens livsgrundlag.

Dagliglivets infrastruktur

Transport, skole- og foreningsliv er afgørende for velfungerende landdistrikter og landsbyer. Men også her slår nye tendenser gennem det traditionelle mønster.

Teknik, trafik og transport

Forsynings sikkerheden til landdistrikter og landsbyer er generelt god i Danmark. I den fysiske planlægning arbejdes der på højtryk med at sikre grundvandsdepoterne gennem regionplanlægningen, vandrammedirektiver og Natura 2000 planlægning. Kvaliteten af grundvandet er i visse egne af landet betænkelig. Indtrængende saltvand og forurening fra nedsivende pesticider udgør nogle steder et stort problem.

I byerne er dækningen med fjervarme næsten hundrede procent. Her produceres varmen til relativt lave priser, ligesom den distribueres effektivt og billigt. Anderledes forholder det sig i landdistrikter og landsbyer, hvor mange er tvunget til at klare sig med dyre individuelle løsninger i form af oliefyr, gasfyr, træpillefyr eller brændeovne.

De individuelle varme anlæg giver imidlertid ofte et lugt- og forureningsproblem på grund af manglende emissionsfiltre og kontrol med brændslets kvalitet. Fællesløsninger med lokale kraftvarmeværker, herunder halmfyrede kraftvarmeværker og biogasanlæg har ikke været uden problemer. Det beskedne forsyningsunderlag har givet en dårlig økonomi på grund af prisstigninger og dyre afskrivninger. Udover at varmen er dyrere, er mange boliger på landet

ofte dårligere bygget, dårligere vedligeholdt og dårligere isoleret end i byen.

Næsten lige så nødvendig for livet på landet som drikkevand og varme er gode vej- og trafikforbindelser. En tilværelse på landet fordrer som regel en privat bil, fordi dækning med offentlig transport er for ringe og for omstændelig. Mange gange er det nødvendigt for husstanden at være i besiddelse af to biler, hvis både mand og kone er udearbejdende. Forsyningen med kollektiv transport er et problem for landdistrikter og yderområder. Indenfor selve området er dækningen med kollektiv transport som regel nogenlunde velfungerende. Problemet er de længere strækninger til andre regioner og landsdele, hvor der kun er få og ubekvemme forbindelser. Set i en pendlingssammenhæng fungerer den

| Sjørring. Den tekniske infrastruktur udbygges stadig i en høj kvalitet.

| *Snedsted. Nyt boligbyggeri og privat service i tilknytning til den kollektive trafik.*

offentlige transport ikke altid optimalt. Der går megen tid med diverse små stoppesteder, og ruterne er som regel tilrettelagt for at kunne betjene flest mulige og ikke for at komme hurtigst muligt frem

Pendlingstrafikken fortjener en særlig omtale, fordi den er af stor betydning for en økonomisk afbalanceret udvikling af Danmark. Pendlingen medvirker til at formindske de regionale indkomstforskelle, og hurtige rejsetider udvider ganske enkelt det beskæftigelses- og erhvervs-mæssige opland. Men pendlingen er imidlertid et tveægget sværd. Forureningen øges og pendlingen giver anledning til at tømme landdistrikter og landsbyer for privat service og lokale kulturtilbud, når hverdagens handlingsarenaer vokser i afstand og tid.

Skoler og social service

Tilstedeværelsen af skoler og offentlige pasnings- og plejemuligheder er af stor betydning for levevilkårene på landet. Især skolens tilstedeværelse betyder meget for det sociale liv i landdistrikter og landsbyer. Børnenes daglige gang på skolen styrker på en naturlig måde stedets identitet, ligesom det fremmer trygheden og kammeratskabet blandt landsbyens børn og unge. Men "lokalområder med små skoler er fra en tid, hvor landbruget beskæftigede mange, og hvor folk i området fik mange børn. Sådan er det ikke længere. Men hvor der er drivkraft, vil noget andet opstå. Hvis der er mennesker og livskraft i området, bliver skolen brugt til noget andet. Her spiller nøglepersoner en afgørende rolle." Sådan siger professor Niels Egelund til Ungdom og Idræt nr. 16, 2004 i anledning af udgivelsen af hans og Helen Laustsens bog *Skolenedlæggelser – Hvilken betydning har det for lokalsamfundet*.

At skolerne ofte stiller lokaler og faciliteter til rådighed for dagplejeordninger og fritidsaktiviteter, giver på denne måde landsbyer og landdistrikter nogle afgørende muligheder for pasnings- og fritidstilbud til de mindste og de lidt større børn. Herudover er skolerne på landet almindeligvis centrum for stedets kulturelle og sportslige aktiviteter, hvilket yderligere understøtter vigtigheden af deres tilstedeværelse.

Når det drejer sig om ældrepleje, lægehjælp og omsorg peger ønsket om faglig kompetence og specialviden på mere centrale løsninger. Plejehjem og ældrecentre lokaliseres som følge heraf

også mere spredt i de byer og landsbyer, som har status af lokalcentre eller kommunecentre. Mindre boenheder og bofællesskaber kan dog med relativt raske ældre beboere med fordel placeres i de mindre landsbysamfund.

Fritid og foreningsliv

Et rigt og varieret foreningsliv regner de fleste danskere med som et selvfølgelig tilbud i dagligdagen.

Nye undersøgelser viser, at fritids- og kulturaktiviteter dominerer foreningslivet i Danmark. På landsbasis udfører 38 % af befolkningen frivilligt arbejde. Her dominerer idræt med 11 % af befolkningen. Herefter følger aktiviteter omkring bolig og lokalsamfund med 6 % samt social- og sundhedsområdet ligeledes med 6% af befolkningen (jf. Koch-Nielsen m.fl. *Frivilligt arbejde. Den frivillige indsats i Danmark*. Socialforskningsinstituttet, 2005 og B. Ibsen *Foreningerne på Fyn*. Center for Forskning i Idræt, Sundhed og Civilsamfund, 2004).

Foreningerne hører hjemme i det civile samfund og således i en anden sfære end staten og markedet. Almindeligvis anses det civile samfund for at være godt, fordi det rummer flere menneskelige værdier og relationer end stat og marked. Herved kan der opbygges en social kapital, som måske udgør den væsentligste ressource i fastholdelsen og udviklingen af et godt liv i landdistrikter og landsbyer.

De lokale foreninger på landet udgør et broget billede. De største foreninger, målt i antal medlemmer og aktiviteter, er de frivillige idrætsfor-

Medlemmer af Landsbygruppen Thy 2006

Hørdum Kulturlandsby, Landboforeningen Nordthy, Det Thylandske Landøkonomiske Selskab, Mors- Thy Familielandbrug, Thy Turistforening, Ydby Håndværker & Borgerforening, Danmarks Naturfredningsforening, LOF Thisted, Sønderhå Hørsted Invest, Sønderhå Hørsted Friskole, "Regnbuen", "Teutonernes Rejse", Danmarks 4H, Klitmøller Borgerforening, "Thy Masterclass", Biologisk Forening for Nordvestjylland, Landsforeningen af Landsbysamfund, Skov og Naturstyrelsen/ Thy Statsskovdistrikt, Hanstholm, Sydthy og Thisted Kommuner.

eninger, som har sat deres præg på landlivet siden opkomsten af skyttebevægelsen i 1867. Her mødes børn, unge og ældre året rundt på idrætsanlægget og i hallen, i klubhuset eller i idrætshallens mødelokaler og cafeteria til samvær omkring sportsudfoldelser og andre aktiviteter.

Den klassiske, flerstrengede idrætsforening, som tidligere var "foreningen", der tillige påtog sig et lokalt samfundsmæssigt ansvar, er i dag under pres fra flere sider. Befolkningstallet på landet er vigende, og mange unge søger som tidligere anført væk for at uddanne sig eller på grund af arbejde. De store, gamle holdidrætter fodbold og håndbold præges af faldende medlemstal. Tidens fleksible arbejdstider passer ikke med deltagelse på et hold, der kræver trænings-

| Eksempel på det rige og ofte meget brogede foreningsliv i yderområderne.

og mødedisciplin. Resultatet kan på sigt blive færre fodboldhold og medføre indskrænkninger i antallet af fodboldbaner eller måske ligefrem lukning af idrætsanlæg eller sammenlægning af flere foreninger.

De mange anlæg og haller i lokalsamfundene er opført siden starten af 1960'erne, ofte gennem en fælles, ulønnet arbejdsindsats og en betydelig, økonomisk offervillighed fra lokalbefolkning, erhvervsliv, kommune og tipsmidler. Foruden idrætsudøvelsen blev hallerne et mødested i hverdagen og om lørdagen til kæmpe halballer for ungdommen. Halballerne og arrangementer for det mere modne publikum kittede lokalsamfundet sammen. Men fester og arrangementer var også en central faktor i finansieringen af det

| Nors. Landsbyerne er ofte forsynet med gode idrætsfaciliteter.

frivillige og folkelige foreningsliv. Sådan er det imidlertid ikke helt længere.

På landsplan er antallet af aktive håndbold- og badmintonspillere på hastig retur, og det kan ofte være svært at fylde alle haltimerne med aktiviteter af "den gammeldags" slags. Ikke alle steder er man klar til omstilling og nytænkning, men efterhånden indhøstes der dog mange positive erfaringer med mere uorganiserede aktiviteter, lige som flere og flere haller benyttes døgnet rundt, fordi man selv kan låse sig ind, når man har tid og lyst. I den proces sker der noget med en af de allervigtigste personer i lokalsamfundet, nemlig halinspektøren, hvis rolle udvikles til at blive en inspirerende aktivitetsleder i stedet for den gamle inspektør, der brugte tiden på opsyn, rengøring og justits.

Antallet af lokale idrætsanlæg er eller vil komme under pres fra de nye måder, som vi lever vores daglige liv på, og fordi antallet af brugere er gået voldsomt tilbage. Man kan sige, at er der mange haller på landet, men få brugere. Vil vi i fremtiden foretage indskrænkninger i antallet og vedligeholdelsen af trænings- og kampbaner og føre ressourcerne over til andre fritidsformål, eller vil vi se helt andre anvendelser af de udendørs anlæg på landet, fx som aflastningsbaner for byklubberne eller helt andre sportsaktiviteter som fx idrætsbørnehaver eller golf? (jf. Jørgen Møller *Lokalsamfund i klemme*. Ungdom og idræt nr. 1, 2004).

I landdistrikter og i landsbyer findes der ganske mange foreningsmennesker og aktive ildsjæle.

Men hvor det tidligere var normalt, at man deltog i den lokale foreningsliv, så er situationen i dag anderledes. Den voksende mobilitet i samfundet medfører, at det lokale foreningsmedlemskab ikke er en given ting. Konsekvensen har blandt andet været, at foreningsfællesskabet ofte opsøges og dyrkes i et større geografisk rum end det lokale. Taberne bliver de mindst mobile, børnene og de ældre uden kørekort og bil.

Samtidig er det et tidstypisk træk, at de fællesskaber, man indgår i, er med folk, man selv har valgt. Måske i forbindelse med en specialinteresse, hvor man måske også har et ønske om at pleje sine karrierenetværk. I dag vælger man det, man bedst kan lide, og så kører man gerne langt efter mulighederne. Herved bliver det givne, lokale foreningsfællesskab og det lokale aktivitetstilbud blot en mulighed blandt mange andre.

Ved siden af idrætsforeningerne ydes der en stor indsats i landsbyernes borgerforeninger og forsamlingshusbestyrelser - og som noget relativt nyt i de kirkelige foreningssammenhænge, omkring lokale kulturbegivenheder som høstfest, fastelavnsfest, dilletant, sangaftener, fællesspisning og meget mere. En anden dimension i det lokale foreningsarbejde er arbejdet med landsbybyfornyelse, herunder byforskønnelse, trafikikkerhed og stillingtagen til den kommunale planlægning i øvrigt. Arrangementerne holder gang i de folkelige mødesteder, og er helt afgørende for vedligeholdelse af den sociale kapital.

Det er imidlertid ofte Tordenskjolds Soldater, der holder det hele i gang. Fremmødet og tilslutningen til fællesarrangementerne er tillige udsat for hård konkurrence fra de større byers tilbud. Hvis det frivillige foreningsliv og dets lokale mødesteder udkonkurreres, så mister Danmarks landdistrikter og landsbyer nogle afgørende ressourcer. Værdien af mødesteder og foreningsaktiviteter gør både landdistrikter og landsbyer attraktive, samtidig med at det frivillige arbejde fungerer som en fremragende integrationsmekanisme, der på en naturlig måde tager hånd om tilflyttere, så de hurtigt bliver en del af landsbyens almindelige liv (jf. Egelund og Laustsen *Skolenedlæggelse – Hvilken betydning har det for lokalsamfundet*, 2004).

Hvorfor flytter folk på landet?

Omkring fraflytning og tilflytning til landets yderområder viser en undersøgelse fra Statens Byggeforskningsinstitut fra 2005 "Bosætning i yderområder" en række interessante forhold om, hvilke mennesker der flytter til og fra yderområderne, og hvilke faktorer og bevæggrunde der gør sig gældende i den forbindelse. På baggrund af undersøgelsen er det muligt at opdele tilflytterne i 3 typiske, men meget forskellige befolkningssegmenter:

- De der vender tilbage, og som ved hvad de gør og på forhånd forstår lokalsamfundet.
- De opsøgende, som søger et simpelt liv og som prøver at blive etableret og integreret i lokalsamfundet, og endelig
- De frie og selvhjulpne, der søger herlighedsværdierne på stedet, men som er ligeglade med lokalsamfundet.

Vore erfaringer fra landdistrikts- og lokalfor- eningsarbejde viser, at det er de første to kate- gorier af tilflyttere, der er mest brug for i yder- områderne. Sidstnævnte gruppe ønsker ikke at blande sig i lokalsamfundets liv. De handler ikke lokalt, deres børn går ikke i den lokale skole, og de bruger ikke det lokale foreningsliv. Deres so- ciale omgangskreds ligger uden for lokalsam- fundet, og de pendler til arbejdspladser, der lig- ger langt væk. Man kan sige, at de bor på landet, men de lever der ikke.

I en bosætningsstrategi er det imidlertid lige så vigtig at kunne holde på folk, som at kunne til- trække nye. Undersøgelsen fortæller desværre ikke om fraflytternes bevæggrunde til ikke at ville bo på landet længere. Det kunne ellers være interessant. Men vi kender nogle af be-

| *Snedsted. Et godt fritidsliv er et vigtigt aktiv for børnefamilier.*

væggrundene. De unge mennesker flytter med henblik på uddannelse og job i de større byer. Nogle flytter, fordi de er blevet trætte af den so- ciale kontrol og det indskrænkede landliv uden de store kulturelle tilbud og udfordringer. Og at- ter andre flytter på grund af beskæftigelses- og erhvervsmuligheder.

Undersøgelsen viser i øvrigt følgende meget in- teressante forhold:

- Der er flere i arbejde der flytter fra yderområ- derne end til
- Der er flere pensionister og arbejdsløse, der flytter til yderområderne end fra
- 2/3 af tilflytterne er i beskæftigelse, og den almindelige frygt for, at yderområderne skal blive beboet af folk på sociale ydelser og overførselsindkomster, modsiges delvis af undersøgelsen.
- Folk med længere, videregående uddannel- ser har svært ved at finde arbejde i yderom- råderne.

Nytilflyttere der er optaget af at finde deres "drømmebolig" på landet vil ofte være afvisende overfor moderniserede huse, som ikke har fast- holdt husets oprindelige karakter. De søger i højere grad det oprindelige og autentiske. Dette aspekt bør man være opmærksomt på i de kom- munale forvaltninger, når der udarbejdes lokal- planer og behandles byggesager. Kommunernes vejlednings- og planlægningsindsats omkring landsbyernes fysiske miljø bør for kommuner- nes egen skyld være baseret på værdien af den stedlige kulturarv og de eksisterende bygnings- traditioner og bygningskvaliteter.

Bygningskulturen på landet

Vi bliver nødt til at konfrontere os selv med de mange steder, hvor bygninger såvel som hele landsbyer fremstår misligholdte og forsømte, hvor butikker, offentlige institutioner, skoler og foreninger er nedlagte og lukkede. Sådanne landsbyer bør på grund af deres betydelige antal berettigede til en langt større opmærksomhed, end vi hidtil har set.

Landsbyernes fysiske form

Der findes mange smukke og bevaringsværdige bygninger og landsbymiljøer rundt omkring i det danske landskab. Men i løbet af de seneste 10-15 år er det en almindelig iagttagelse, at ganske mange bygninger på landet i Danmark er udsat for fysisk forfald eller forarmelse i større eller mindre grad (jf. Møller og Mogensen *Forfaldet i det fysiske miljø i landsbyer og landdistrikter*. Antologi. Dansk Landdistriktsforskning, CFUL, Syddansk Universitet, under udgivelse 2006).

Det er langt fra usædvanligt at se bygninger stå og falde sammen eller se bygninger, der ikke vedligeholdes, eller er ombygget forkert med anvendelse af dårlige materialer og dårligt udført håndværk. Ligesom det er ganske almindeligt at se nybyggeri og ombygninger, som er opført ude af den lokale kontekst med hensyn til arkitektur, skala og materialer. Det er heller ikke usædvanligt at se forhaver og indkørsler fyldt op med skrammel og gammelt ragelse. Endelig er det mere reglen end undtagelsen, at veje, pladser og offentlige rum i det hele taget ikke ofres megen opmærksomhed i landsbyer og landdistrikter.

Det betyder erfaringsmæssigt ganske meget for en landsbys fremtidige udvikling, om den er kommet ind i "dødsspiralen", hvor et begyndende fysisk forfald får huspriserne til at falde, og hvor de lave priser og huslejer efterfølgende tiltrækker boligspekulanter og tilsvarende typer med ringe veneration overfor det byggede miljø. I løbet af kort tid kan et dårligt omdømme ændre landsbyens beboersammensætning. Byen bliver mindre attraktiv for ressourcestærke beboere, som enten ikke flytter til byen eller vælger at flytte fra den.

Vi står i disse år overfor en helt ny udfordring ude i de danske landdistrikter. Vi bliver nødt til at konfrontere os selv med de mange steder, hvor bygninger såvel som hele landsbyer fremstår misligholdte og forsømte, hvor butikker, offentlige institutioner, skoler og foreninger er nedlagte og lukkede. Sådanne landsbyer bør på grund af deres betydelige antal berettigede til en langt større opmærksomhed, end vi hidtil har set. Problemet ofres ikke megen interesse og kommunerne mangler virkemidler, så alle ansvarlige parter lader tilsyneladende spørgsmålet ligge, med det resultat, at det fysiske forfald i mange landsbyer bare forværres.

Forfaldet og de fysiske problemer findes i alle landsbystørrelser og i størsteparten af landet. Og måske overraskende for mange også i ganske kort afstand fra større provinsbyer som fx Randers og tilsvarende byer. Det er dog vigtigt at fastslå som en generel tendens, at de fysiske problemer er større, jo længere man kommer bort fra provinsens købstæder. Ligeledes er det

| Hørsted. Forfaldne landsbyhuse, der venter på nye kræfter.

| Nors. Bymiljø omkring landevejen.

sådan, at jo mindre købstaden er, jo hurtigere møder man tilbagegangstegnene.

I mange landsbyer består det byggede miljø i dag af en blanding af vedligeholdte og mindre vedligeholdte boliger, overflødiggjorte landbrugsbygninger, nedlagte butikker med tomme eller blændede udstillingsvinduer og værksteder, der ikke længere er i brug samt måske et noget maltrakteret, lukket andelsmejeri og en for længst ombygget folkeskole, et nedlagt missionshus og et forsamlingshus, hvor taget har fået udhæng og vinduerne gjort sprosseløse. Den fysiske forarmelse er tilstede blandt alle bygningskategorier. Men når en landsby er oppe på, at hvert fjerde eller femte af byens huse er i forfald, så må man vel sige, at landsbyen som sådan har ganske store problemer.

Hovedgaden og det offentlige rum

Håndteringen af de dårligt vedligeholdte bygninger udgør et betydeligt, men ikke særlig anerkendt problem. Det samme gælder for landsbyernes hovedgader og offentlige rum. Også her er det påtrængende at få analyseret og diskuteret, hvad der kan stilles op med de ofte noget mistrøstige hovedgader, som ikke længere huser levende og fungerende fælles funktioner som brugs, bager, forsamlingshus eller andelsmejeri. En typisk landsbyhovedgade er i dag præget af funktionstømte butikslokaler, hvor facaden er ombygget uden særlig megen omtanke, og hvor mange af beboelseshusenes standard heller ikke understøtter gaderummets arkitektur.

| Bedsted. Bymiljø omkring gaden og jernbanen.

Som noget af det første man lægger mærke til, når man færdes i en landsby, er de tidligere så fine forhaver, der i dag bruges som parkeringsplads til såvel nye som gamle biler, eller som er fyldt op med udtjente havemøbler, rustne cykler, plastiklegetøj og ubrugte byggematerialer. Hovedgaden, som tidligere var landsbyens forside og ansigt ud mod omverden, fremstår nu ofte som byens bagareal, hvor man hensætter alt det, som man ikke har lyst til at kigge på, når man sidder inde i sin stue eller ude i sin have.

Desværre er det også sådan, at kommunerne mange steder på landet og i landsbyerne tilsyneladende har givet op i forhold til forpligtelsen til at forny og vedligeholde det offentlige rum. Det er langt fra ualmindeligt at være vidne til dårlig vedligeholdte gader og veje med huller i belægningen og nedkørte fortove, raserede busstoppesteder og tarvelige læskure. Der er tale om en åbenbar nedprioritering af design og service i landsbyer og landdistrikter fra den myndighed, der som en af sine fornemmeste opgaver skulle sørge for, at forholdene i det offentlige rum var tiltalende og i orden.

Fællesskabets huse

På centralt beliggende steder i landsbyen, hvor den fysiske tilstand er allermest synlig, finder man størsteparten af fællesskabets bygninger. Der er tale om bygninger, som alle på hver deres måde fortæller historien om landsbyfællesskabet og dets afvikling gennem de sidste ca. 50-60 år. De eksisterende, endnu ibrugværende ca. 1200 forsamlingshuse ud af de omkring 1700, der blev opført i perioden 1875-1920, er

som hovedregel i en rimelig god vedligeholdelsesstand, men er dog ofte tankeløst ombygget med storrudede vinduer i plast eller træ. I 1945 var der i Danmark omkring 900 missionshuse. Antallet var i år 2000 faldet til 570. Der findes således i ganske mange landsbyer stadig missionshuse i god vedligeholdelsesmæssig stand, som anvendes efter det oprindelige formål. Men der findes også bygninger, hvor der tidligere blev drevet missionsvirksomhed, som i dag står som karakteristiske, men ofte dårligt vedligeholdte huse.

Brugsforeningsbevægelsens huse, som er opført over en periode fra omkring 1870 og helt op til 1990, samt øvrige købmandsbutikker, står som monumenter over de ændrede indkøbsmønstre i dagligvarehandelen. Butiksdøden på landet begyndte for alvor at sætte ind fra midten af 1960'erne. De ældste af de gamle brugsforeningers og købmandsbutikkers bygninger er ofte store og flotte huse med fine bygningsdetaljer, beliggende som væsentlige lokale bygninger ved hovedgaden. Derfor er dårlig vedligeholdelse og alt for robuste og hårdhændede ombygninger på samme måde som ved forsamlingshusene særdeles synlige i bybilledet.

Udover tabet af lokale indkøbsmuligheder betyder lukningen af en butik også tab af et mødested for udveksling af informationer - og sidst, men ikke mindst er en landsby uden butikker en slukket landsby, der lukker sig om sig selv. Her bydes hverken den hjemvendende pendler eller den fremmede velkommen i årets mørke tid.

| Hurup. Den gamle real-skole har fundet ny anvendelse og der er gjort noget ud af det omliggende gademiljø.

De bygningsmæssige absolut største og smukkeste blandt fællesskabets bygninger er dog de op mod 1700 nedlagte andelsmejerier. Mange er disse er imidlertid gennem ombygninger til alternativ anvendelse i dag så maltrakterede, at deres særdeles synlige placering i landsbyen eller langs med landsbyens indfaldsveje udgør et arkitektonisk og æstetisk problem.

Frysehusene, som blev bygget i stor stil i perioden fra 1930-1960, var små prunkløse, men alligevel karakteristiske småhuse, som rummede landsbyens fælles frysekapacitet i mere end en generation. Frysehusene blev udkonkurreret af private køleskabe og kummefrysere fra midten af 1960'erne. Ofte finder man de funktionstømte frysehuse i en dårlig tilstand, fordi man ikke rigtig kan finde nogen anvendelse for dem længere.

På listen over funktionstømte bygninger af en vis størrelse og med en vis strategisk og synlig beliggenhed finder vi i mange landsbyer og langs med tidligere vigtige færdselsårer tillige landevejskroer, servicestationer og grillbarer. Nogle står tomme og forladte, andre er ombyggede med udstrakt mangel på forståelse for den oprindelige arkitektur.

Overflødiggjorte landbrugsbygninger

Landbrugets overflødiggjorte driftsbygninger inde i landsbyerne udgør et særligt problem. Ganske mange landbrugsbygninger er efter udflytning af gården eller efter strukturrationaliseringer ikke længere i brug som aktive landbrug. Mange har i flere år været taget ud af aktiv drift, men

henstår, som da de blev forladt. Andre er i gang med en transformation fra landbrugsbygning til boliger, værksteder eller noget andet, og endelig finder vi de landbrugsbygninger, som i en længere årrække har været anvendt til andre formål.

De største fysiske problemer i landsbyerne oplever vi i dag med overflødiggjorte driftsbygninger fra ejendomme af det, der tidligere var pænt store gårde på mellem 35 og 100 tdr. land. Det er anvendelsen, vedligeholdelsen eller fjernelsen af disse volumenmæssigt betragtelige bygninger, der udgør det betydeligste problem. Ved siden af de funktionstømte driftsbygninger udgør landbrugets overflødiggjorte boliger et særskilt problem. Der er i dag ifølge Kræn Ole Birkkjær, Dansk Landbrugsrådgivning, Landscentret 120.000 boliger tilknyttet landbruget. Heraf forventes det, at kun halvdelen vil være nødvendig for landbrugsrelateret bosætning om 10 år. Sandsynligvis vil 30.000 boliger overgå til andre ejere, og 30.000 blive nedrevet (jf. Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med R. Mogensen, Sven Allan Jensen AS *Kulturmiljøet i kommunernes planlægning - til inspiration*, 2003).

Der findes op mod 60 mio. kvadratmeter overflødiggjorte landbrugsbygninger i Danmark. Da over halvdelen er umiddelbart bygningsmæssigt eller funktionsmæssigt kondemnable, er der et oplagt incitament for ejerne til, at de bliver fjernet, da der derved spares både på udgifter til vedligehold og forsikring. Det er imidlertid et problem, at nedrivningstrangen tilsyneladende

| Ydby. Traktørsted langs hovedvejen til salg.

| Svankær. En forladt landbrugsejendom afventer ny anvendelse og nye ressourcer.

foregår uden mindste forudgående stillingtagen til bygningernes kulturhistoriske og arkitektoniske værdi eller funktion i landsbyens gade og byplan, hvor de efterladte åbne huller fremstår som grimme ar i landsbyens morfologi. For de fleste ejere af en sådan nedlagt og delvist nedrevet landbrugsejendom vil det næsten altid være økonomisk uoverkommeligt at bygge noget, der kan måle sig med de bestående, ofte store og magtfulde stuehuse, der blev bygget for godt 100 år siden.

Liberaliseringen af landzonereglerne i 2002 med lettere adgang til at etablere ekstra boliger, værksteder og gårdbutikker, vil tilsyneladende ikke løse bare en brøkdel af problemet (jf. Bille mfl. *Udviklingen i landzone efter ændringerne i planlovens landzonebestemmelser*, 2005). Der er åbenbart ingen, der ved, hvad man skal stille op med disse overflødiggjorte landbrugsbygninger. Der er ingen ordentlige støttemuligheder, hverken for bevaring eller nedrivning, og den fysiske planlægning og den bygningsfredningsmæssige lovgivning og indsats er ikke i stand til at imødegå situationen.

Det er således påtrængende, at få diskuteret, hvad samfundet vil med sådanne bygninger, og så efterfølgende arbejde på, at problemet kan blive løst på sigt. Realdania har i anden sammenhæng sat fokus på genanvendelsen af bevaringsværdige gårdejendomme gennem en række demonstrationsprojekter, fx ved istandsættelsen af Skødtgården i Vestrup ved Randers i samarbejde med Randersegnens Boligselskab.

| Hunstrup. Landbrugets overflødiggjorte driftsbygninger udgør et særligt problem.